

e-ISSN: 2630-631X

Article Type
Research ArticleSubject Area
General Turkish
HistoryVol: 8 Issue: 66
Year: 2022 November
Pp: 2436-2445Arrival
4 November 2022
Published
31 December 2022
Article ID 66800Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/smrj.66800>**How to Cite This Article**

Akcan, A. (2022). "Gök-Türklerde Dış Politika Yapılanması ve Elçi Seçiminde Bürokratik İşleyiş", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 8(66): 2436-2445

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Gök-Türklerde Dış Politika Yapılanması ve Elçi Seçiminde Bürokratik İşleyiş

The Foreign Policy Structure of the Gok-Turks and the Bureaucratic Process in the Election of Ambassadors

Ayten Akcan¹ ¹ Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Çorum, Türkiye**ÖZET**

Gök-Türkler'in çeşitli sebeplerden dolayı Çin, Bizans, Sasani Akhun gibi devletlerle uluslararası boyutta münasebette olduğu tarihi kayıtların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Gök-Türk Devleti çağdaşı olduğu devletler ve topluluklarla gerçekleştirdiği diplomatik ilişkileri tesis ederken elçilerine de büyük roller vermiştir. Gök-Türk Devleti siyasi birliğini tamamladığı ilk günden yıkılışına kadar olan süreçte milletlerarası siyasetin ve ticaretin bir parçası olmayı başarmış dönemin güçlü devletlerinden biridir. Dolayısıyla elçilerin varlığı ve etkin konumları, devletlerin birbirleriyle iktisadi veya siyasi manada yaptıkları ittifak anlaşmalarında da mühim bir rol oynaması açısından önem arz etmektedir. O dönemde bölge ticaretinin kalbi olan İpek Ticaret Yolu'na hâkim olmak ve buradan geçen ticaret yolları üzerinde söz sahibi konuma gelmek isteyen Gök-Türkler, bu konular üzerine bilgili ve tecrübeleri elçiler seçmeye özen göstermişlerdir. Bu nedenle Gök-Türk Devleti'nin iktisadi meselelerde Sogdlu elçileri tercih etmesi tesadüf değildir. Daha çok siyasi konuların konuşulması ve anlaşmazlıkların giderilmesi gibi durumlarda ise de bu konuda daha tecrübeli ve mahir olmalarından kaynaklı Aşina soyuna mensup kişilerden elçi seçildiği anlaşılmaktadır. Bu meselelerin yanı sıra evlilik istekleri, yöneticilerin değişimi sonrası gelen tebriklerin iletilmesi ve başsağlığı-cenaze törenlerine katılım gibi siyasi ilişkileri belirli bir noktaya taşıyan konuların aktarılmasında da elçilerin mevcudiyetlerinin önemli payının olduğu görülmektedir. Elçilere verilen ağır cezaların ve can alma noktasına kadar gelen uygulamaların varlığı devletlerarası krizlerin ve sonrasında savaşların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat bu konuda Gök-Türklerin oldukça hassas oldukları ve kendilerine yollanan elçileri iyi karşıladıkları ve onları rahat ettirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Gök-Türkler'in sadece kağana karşı hakaret içeren söylemlerin olması durumunda ve yollanan elçilerin öldürülmesi üzerine daha katı bir siyaset izledikleri yorumu yapılabilir. Bütün bu uygulamalardan göçebe bir yaşam şekline sahip olmasına rağmen Gök-Türklerin o döneme göre gelişmiş bir siyaset anlayışına sahip oldukları ve diplomasi kurallarını ve dilini iyi bildikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Gök-Türk Devleti, Elçi, Diplomasi, Yönetim, Bürokrasi**ABSTRACT**

It is understood from the historical records that the Gok-Turks were in international relations with states such as China, Byzantium and Sassanid Akhun for various reasons. At the same time, the Gok-Turk State has given great roles to its ambassadors while establishing diplomatic relations with these states and communities of which it is contemporary. The Gok-Turk State was one of the powerful states of the period that managed to become a part of international politics and trade in the process from the first day it completed its political union until its collapse. Therefore, the presence and effective positions of the ambassadors are important in terms of playing an important role in the economic or political alliance agreements that the states make with each other. Gok-Turks, who wanted to dominate the Silk Trade Road, which was the heart of the regional trade at that time, and to have a say on the trade routes passing through it, took care to choose ambassadors who were knowledgeable and experienced on these issues. For this reason, it is not a coincidence that the Gok-Turk State preferred Sogdian ambassadors in economic matters. It is understood that in cases such as discussing political issues and resolving disagreements, they were chosen as ambassadors from people of Ashina lineage because they are more experienced and skilled in this subject. In addition to these issues, it is seen that the presence of the ambassadors played an important role in conveying the political relations such as marriage wishes, the delivery of congratulations after the change of administrators, and condolences-participation in funeral ceremonies. The existence of heavy punishments given to the ambassadors and the practices up to the point of taking their lives led to the emergence of interstate crises and later wars. However, it is understood that the Gok-Turks were very sensitive in this regard and welcomed the ambassadors sent to them well and tried to make them comfortable. It can be interpreted that the Gok-Turks only followed a stricter policy in the case of insulting rhetoric against the khan and the killing of the sent envoys. From all these practices, it can be said that despite having a nomadic lifestyle, the Gok-Turks had a developed understanding of politics compared to that period and knew the rules and language of diplomacy well.

Keywords: Gok-Turk State, Ambassador, Diplomacy, Management, Bureaucracy**GİRİŞ**

Günümüzde kabul gören devlet tanımlarına baktığımızda ortak bileşenlerin üç noktada bulunduğu ortaya çıkmakta ve devletin tanımı "*Egemenlik gücüyle aslen donatılmış, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik bir millet birliği*"¹ şeklini almaktadır (Jellinek, 1911: 296). Ancak bu tanımda değinilen üç unsurun dışında bir devletin var olabilmesi için mevcut durumun başka devletler tarafından kabul edilmesi ve resmi bir kanal

¹ Devleti üç unsurun birleşimi olarak tanımlayan Jellinek, ilk unsur olan "ülke" (*territoire*) üzerine eserinin ikinci cildinin 17-34. sayfalarında; ikinci unsur olarak bahsettiği "millet" (*nifus, population*) üzerine eserinin ikinci cildinin 34-60. sayfalarında; üçüncü unsur olarak da "devlet gücü" (*puissance etatique*) veya "egemenlik" (*souverainete*) üzerine eserinin yine ikinci cildinde 61-70. sayfalarında bahsetmektedir. Bir devletin kurulabilmesi için bu üç unsurun bir arada olması gerekir. Belirli bir toprak parçası olmadan sadece insan topluluğu devleti oluşturamazken, üzerinde insan olmadan bir toprak parçasının varlığı da devleti meydana getiremez. Aynı zamanda insan topluluğunun ve toprak parçasının varlığı da bir devleti oluşturmada yeterli değildir, bu unsurlara ek olarak bu toprak parçası üzerinde yaşayan insanların o bölgede egemenlik kurmaları gerekir. Daha fazla bilgi için bkz. (Jellinek, 1911: 98-100).

yoluyla tanınması gerekmektedir. Resmi olarak bir devletin başka bir devleti tanınması; devletlerarası imzalanan anlaşmalardan, yapılan ticari faaliyetlerden ve bu faaliyetler esnasında hazırlanan sözleşmelerden, sosyal ve kültürel gelişimi arttıran her türlü alış-verişten anlaşılacağı gibi karşılıklı olarak devletlerin birbirine elçiler yollaması da hukuki açıdan tanınmanın ve var olmanın en önemli göstergelerindedir. Eski çağlarda bugünkü manada sistematik bir devletlerarası ilişki hukukunun bulunmaması, devletlerin birbirini tanınması işinin daha farklı şekillerde gerçekleşmesine sebep olmuştur. Özellikle diploması kavramından söz edilmeyen o dönemlerde bir nevi diplomatik bir dil kullanılarak birçok devletlerarası ilişkinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkilerin oluşmasında daha çok devletlerin birbirine elçi göndermesi ve kabul etmesi yoluyla gerçekleşmesi elçileri ve onların fonksiyonlarını da araştırılması gereken bir noktaya taşımıştır. Bununla birlikte, döneminin en önemli güçlerinden biri olması sebebiyle, Gök-Türk Devleti'nin de dış ilişkiler noktasında bürokrasiyi nasıl gerçekleştirdikleri ve diplomatik temaslarda bulunurken elçilerin konumunu, durumunu ve fonksiyonlarını nasıl kullandıkları da önemli bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada Gök-Türk Devleti'nin temasta bulunduğu diğer devletlerle gerçekleştirdiği diplomatik ilişkiler ve devletlerarası bürokrasi tesisinde önemli rol oynayan elçiler ve onların özellikleri konu alınmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Gök-Türk Devleti'nin özellikle çok yakın temasta olduğu Çin ve Bizans Devletleriyle elçiler vasıtasıyla ne türlü bir diploması ağı oluşturduğu, diplomasinin teknik ve usullerini nasıl uyguladığı ve yürüttüğü, bu diplomatik ilişkilerde hangi dili kullandığı gibi meselelere de açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Ülkeler arasındaki ilişkilerin tarihi geçmişine baktığımızda diploması sanki ülkelerin dış politikada tatbik ettiği bir siyaset yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacıların diplomasinin ayrı bir uzmanlık alanı olarak görülmesi gerekliliği vurgusu da dış politikada belirleyici faktörlerin başında diplomasinin gelmesinden kaynaklı olabilir. Dünya düzeneğinde soy, mezhep, din, dil farkı gözetmeden milletlerarası ilişkilerde aktif bir iletişim ve çözüm yöntemi olan diploması, esasında temel gayede çatışmaları önleyerek barışı tesis etmek gibi yüce bir ilkeye hizmet eden bir araçtır. Elbette devletler arasında meydana gelen sorunların çoğunlukla diploması yolu ile çözüme kavuşturulduğunu söylerken bazen de diplomasinin de zayıf kaldığı zamanların olduğunu ve bu durumda devletlerin çatışma içine girdiklerini de belirtmek lazımdır.

Diploması kavramı önce İtalya'da başlayıp sonra Avrupa ülkelerine yayılan 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başına tarihlendirilen Avrupa temelli bir kavram gibi görülse de bu durum diplomatik ilişkilerin çok daha önceki dönemlerde var olmadığı ya da farklı bir coğrafyada da diplomatik dilin kullanılmadığı anlamına da gelmemelidir. Özellikle M.Ö. 1390-1322'de Eski Yakınoğu toplumları arasındaki diplomatik ilişkilerin ilk defa en yoğun biçimde yaşandığı dönem olarak nitelendirilen Amarna Çağı'nda *Amarna Mektupları*², bu bölgedeki diplomasinin yapısı ortaya koymuş, hatta diplomatik metodun merkezine de haberciler (elçiler) ve onların krallar arasında götürüp getirdikleri çivi yazılı belgeler, mektuplar konulmuştur. Bu süreçte Anadolu, Mezopotamya, Suriye-Filistin ve Kıbrıs (Alaşia)'ta yer alan pek çok devletin ortaklığı ile oluşan diplomatik yazışmaların merkezi de Mısır olmuştur (Cohen&Westbrook, 2000: 85-90). Burada ortaya çıkan bir gerçek şudur ki; ister Avrupa kökenli liderler olsun ister diğer uygarlıkların siyasi başkanları bugün kullandığımız manada diploması kelimesini kullanmasalar bile, dış ilişkilerin önemini kavramış ve bu ilişkilerin devamlılığını sağlamak adına birtakım diplomatik yöntemler kullanmaya gayret göstermişlerdir. Bazen bu iletişim sahasını kendi güçlerini ortaya koymak bazen de ortaya çıkabilecek husumetleri önlemek ya da en aza indirmek adına kaybetmemeye çalışmışlardır.

GÖK-TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU VE İLK DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Gök-Türk Devleti'nin kuruluş dönemine ilişkin yapılmış birçok araştırma farklı tarihlere gönderme yapmaktadır fakat en ağır basan görüş siyasal olarak devletin başlangıcının Juan Juanlarla siyasal anlamda temasta bulunduktan sonra, onların yok edilmesiyle gerçek manada egemenlik kurulduğu yönündedir. Juan Juanlara karşı tehditkâr davranışlarda bulunan Töles boylarını yenerek kendilerine bağlayan ve giderek kalabalık bir nüfusa sahip olan Gök-Türkler, devletin resmi kuruluş tarihi olarak kabul edilen 552 yılında federatif bir yapı ile bağlı buldukları Juan Juanları dağıtmışlar ve başlarındaki Bumin kağanın İl Kağan unvanını almasıyla Ötüken merkezli yeni bir devlet kurmuşlardır (Kubarev, 2005: 68-69; Sinor, 2017: 395-

² Amarna kenti başşehir olarak düşünülüp inşa edildiğinden, devlet bürokrasisinin en önemli kurumlarının merkezi konumunda yer almıştır. Bu kentte ortaya çıkarılan Amarna Arşivi, M.Ö. 14. yüzyılda Eski Mısır'ın Yakınoğu saraylarıyla olan yazışmalarını içermektedir. Bu arşivdeki belgeler çivi yazısı ile yazılmış mektuplar, çeşitli türde edebi eserler ve bilimsel mahiyetteki metinlerden meydana gelmiş ve özellikle diplomatik yazışmaları içeren mektuplar bu belgeler içerisinde ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu sebeple tabletleri ortaya çıkarmak için yapılan kazılar ilerledikçe buradaki saray ve onu çevreleyen belli başlı bürokratik yapılar da ortaya çıkarılmaya başlamıştır. Hatta devrin diplomatik yazışmalarının yürütüldüğü bir *yazışma ofisi* bulunmuştu. Yazışma ofisi ibaresinin kullanılmasının sebebi de bu bölgeye çok yakın bir yerde çıkarılan mühürlü bir tuğlanın üstünde "*Yazışma Evi*" şeklinde bir yazının tespit edilmesinden kaynaklıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki Mısır M.Ö. 14. yüzyılda yaşanan diploması çağında Yakınoğu ile yazışmalarını buradan yürütmüştü. Hatta Akdeniz Dünyası'nın birçok siyasi teşkilatlarının temsilcileri burada iletişime geçerek bu bölgeyi sık sık ziyaret etmişti. Öyle ki yapılan kazılar sonucunda tabletlerin büyük bir kısmının bu yerleşkede olması bu yorumu destekler nitelikte bir kanıt oluşturmaktadır. (Stevens, 2015, s. 3; Mertz, 2007: 209-210).

398; Chavannes, 2013: 284). Gök-Türk Devleti'nin Türk adıyla³ ilk kez kurulmuş bir Türk devleti olması meselesi bu devleti geniş Türk tarihselliği içinde farklı bir yere taşımaktadır. Aynı zamanda Türk tarihinin en önemli devletlerinden biri olan Gök-Türkler, bulunduğu coğrafyanın zorlukları aşmış ve bu bölgenin avantajlarını en iyi şekilde değerlendirmişlerdir. Türkistan'ın geniş bozkır sahasında güç kazanmaya çalışan Gök-Türkler, kısa bir süre sonra bölgenin en önemli devletlerinden biri olarak civardaki mühim ticaret merkezlerinden biri olan ipek ticaret yolunun üzerinde etkili bir yapı haline gelmeyi de başarmışlardır. Elbette bu gücü koruyabilmek çok da kolay olmamış, bazen savaşlarla bazen dış siyasi manevralarla dengeyi sağlayabilmek adına oldukça fazla uğraş vermek zorunda kalmışlardır. Tabii bu gücü ve dengeyi sağlam tutma çabası başka zorlukları da beraberinde getirmiştir. Çünkü Çin'den Doğu Roma'ya uzanan ipek ticaret yolunun (Aksoy, 2014: 35) üzerinde Çin ve Doğu Roma dışında Ak-Hun, Sasani ve Anadolu'da bulunan birçok irili ufaklı beylikler bulunmaktaydı. Elbette hızlı büyüme ve güçlenme farklı sorunları da beraberinde getirmiş Gök-Türk Devleti 582 yılında ikiye ayrılmış ve ikili teşkilatlanma şeklinde yönetilen ülkenin batı kanadından sorumlu olan Yabgu Tardu, hızlıca tekrar teşkilatlanmayı sağlayarak devletin fiilen ve hukuken devamlılığını sağlamıştır. Doğu Gök-Türk Devleti (Çin) Sui Devleti'ne 585'te bağlanmış ve sonrasında vergi vermeye başlamıştır. Doğu Gök-Türk Devleti 610-620 arası yeniden güç kazanmaya başlamış olsa da istenilen noktaya ulaşamamış ve 630 yılında tamamıyla T'ang Devleti'ne (Çin) bağlı hale gelmiş ve ardından dağılmıştır. Fakat kısa bir süre sonra Doğu Gök-Türk Devleti'nden ayrılan bazı birlikler yeniden teşkilatlanarak 682 yılında II. Gök-Türk Devleti'ni kuracak ve bu yeni devlet birçok ilki ile tarih sahnesine Gök-Türk ismini tekrar yazdıracaktır. Batı Gök-Türk Devleti ise 630 yılında içişlerinde birtakım sorunlarla karşılaşacak bu sorunları bertaraf edemeyip dağılma sürecine girecek ve nihayetinde Çin'e bağlı bir topluluk haline gelip tamamen tarih sahnesinden silinecektir (Taşağıl, 2014: 40-110; Grousset, 2014: 115-124; Thomsen, 1896: 20-55; Ögel, 1991: 50-115; Gömeç, 2016: 100-150).

Gök-Türkler aslında ilk dış ilişkilerini bağımsızlıklarını kazanmadan önce 545'te Batı Wei Devleti (Çin) ile kurmuşlar ve bu tarih itibarıyla elçilik ilişkilerine başlamışlardır. Bu durum Gök-Türklerin teşkilatlanıp devlet olma aşamasına geçmeden önce diplomatik temaslara başladıklarını gösterir ki; aynı zamanda ilerleyen yıllarda bu tablo diplomasi kanalını daha iyi kullanma yoluna gideceklerinin de bir işareti olarak yorumlanabilir. Esasında devletleşme süreci ve sonrası Gök-Türklerle ilgili idari yapı ve teşkilatlanma adına bilgileri daha çok Orhon Yazıtları⁴ üzerinden edinmekteyiz. Aynı zamanda Gök-Türklerin Hun Devleti'nin siyasi yapılanması, teşkilatlanması ve yönetim anlayışının da mirasçıları olduğu dikkate alınırrsa Hun Devleti ile ilgili bilgilerin birçoğunun Gök-Türkler için de kullanılabilmesi fikri ortaya çıkmaktadır. Hun Devleti döneminde özellikle Han İmparatorluğu ile gerçekleşen diplomatik ilişkilerde elçilerin rastgele seçilmediği ve belli başlı kriterlerin gözetildiği anlaşılmaktadır (Onat, 1990: 913-915). Bu kriterlerin başında soy ve unvan bakımından denklik ve yeterlilik gelmekte ve bu denkliğin dikkate alınmadığı zamanlarda iki devlet arasında problemlerin baş gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Hun Devleti'nin kendilerine yollanan elçilerde bu hususlara çok dikkat ettiği ve bu eşitliğin olmadığı durumlarda duydukları rahatsızlığı söylemekten çekinmedikleri de bilinmektedir (Onat, 1987: 615-617). Bu durumdan da anlaşılacağı üzere dış ilişkilerde Hun Devleti asalet ve protokol kurallarına oldukça önem vermiş ve bu hassasiyeti onlarla görüşmeye gelen elçilerden de beklemişlerdir.

Gök-Türk Devleti teşkilatlanıp tam anlamıyla kendini bulduktan sonra sık sık Çin'deki devletlerle diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Aynı zamanda Bizans ile de görüşmelerin gerçekleştiği tarih araştırmaları sonucu kaynaklardan öğrenilmekte hatta Gök-Türklerin yan yana buldukları birçok devletle diplomatik manada yakınlaşmalarının olduğu tespit edilmiştir (Mangaltepe, 2009: 55-90). Gök-Türk Devleti Juan-juanları yıkarak bağımsızlıklarını ilan ettikten kısa bir süre sonra güneyde komşusu olan Eftalitleri diğer adı ile Akhun Devleti'ni, Gök-Türk- Sasani ilişkileri ve müttefikliği sayesinde 558 yılında yıkılmalarına sebep olacak noktaya kadar götürmüştür (Chavannes, 2013: 285-289; Grousset, 2014: 110-112). Özellikle ticaret yollarının kontrol mekanizması konumunda olan bir bölgede kurulmuş olan Gök-Türk Devleti zamanla ilişkilerini daha da çeşitlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Uluslararası boyutta siyasi ve iktisadi bir politika gerçekleştirmek zorunda kalan Gök-Türkler, ticari yolların başka bir gücü olan Sasanilerle de diplomatik temaslarını yoğunlaştırarak bu durumdan nemalanmayı da bilmişlerdir. Çünkü bir süre sonra Eftalitlerin yıkılmasından

³ Türk adı Çin kaynaklarında iki heceli olarak "T'u-chüe" şeklinde kaydedilmiştir. Bizim bugün diğer Türk devlet ve zümrelerinden ayırt etmek üzere Gök-Türk, "Kök Türk" dediğimiz bu topluluk ve devletin adı "Türk" veya "Türük" idi. Ancak bunlar kitabelerin bir yerinde kendini Gök-Türk olarak tanıtmıştır ki ("idi- oksuz kök- Türk =müstakil Gök-Türk) W.Bang tarafından 1896 yılında "Kök-Türk" şekliyle tanıtılmasından beri Gök-Türk, "KökTürk" adıyla zikredilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. (Kafesoğlu, 1993: 89; Taşağıl, 1996: 1-2).

⁴ Orhun Yazıtları, Göktürk Yazıtları ya da Köktürk Yazıtları olarak bilinen bu yazıtlar (𐰉𐰺𐰽𐰸𐰾𐰏𐰤:𐰇𐰏𐰤) Türklerin bilinen ilk alfabesi olan Orhun alfabesi ile Göktürkler tarafından yazılmış yazıtlardır. Bu yazıtlar Türklerin devlet anlayışı ile yönetimi, kültürel öğeleri, komşuları ile soydaşlarıyla olan ilişkileri ve sosyal yaşantısıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Yazıtlar, 1889 yılında Moğolistan'da Orhun Vadisi'nde bulunmuşlardır. Bu yazıtlar II. Göktürk Kağanlığı'na aittir. Yazılı tarihleri MS. 8. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Tonyukuk yazıtı 731 yılında yazılıp dikilmiş olan Orhun Yazıtları'nın ilkidir. Bilge Kağan yazıtı ile Kül Tigin yazıtının yaklaşık olarak 350 kilometre doğusunda yer alır. Yazıtlardan Kül Tigin Yazıtı 732 yılında, Bilge Kağan Yazıtı 735 yılında yazılmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. (Ergin, 1978: 15-35).

sonra bu devletin toprakları Gök-Türkler ve Sasaniler tarafından paylaşılmış ve ticari kabiliyetleri ile ün salmış olan Soğdlular Gök-Türk Devleti'ne tabi olmuşlardır. Hatta ilerleyen zamanlarda Gök-Türk ve Sasani ilişkileri akrabalık noktasına taşınmış, İstemi Yabgu kızını 556 yılında Sasani hükümdarı Anuşirvan ile evlendirmiştir. Fakat Sasaniler kendi paylarına düşen ticaret yolları ile yetinmeyip bölgede tek söz sahibi ve tek güç olmak isteyince bu ortaklık ve dostluk zamanla düşmanlığa dönüşmüştür (Gumilev, 2011: 57-67). Esasında yaşanan bu husumet Gök-Türkler ile Bizans tanışmasını ve yakınlaşmasını da sağlayacaktır.

GÖK-TÜRK DEVLETİ'NİN DİPLOMATİK DİLİ VE İLİŞKİ İÇERİSİNDE OLUNAN DEVLETLERE YOLLANAN ELÇİLER

Bir devletin başka bir devlet tarafından siyasi ve hukuki açıdan tanınması; yapılan anlaşmalardan, sözleşmelerden, protokollerden veya o devlete gönderilen elçiler aracılığıyla kullanılan diplomatik dilden de geçmektedir. Gök-Türk Devleti de kuruluş sürecinden itibaren açık bir şekilde elçilik müessesesini kullanmış tarihsel süreçte eş zamanlı ilişki içerisinde olduğu birçok devletle bu kuruluşu kullanarak diplomatik bir bağ kurmuştur. Gök-Türk Devleti'nin en sık münasebet kurduğu devlet şüphesiz Çin Devleti⁵ bazen de siyasi birliğini tamamlamış olan hanedanlıklar olmuştur. Bu iki devlet arasındaki mücadeleler siyasi, askeri ve bilhassa iktisadi yönü ile hayatın her alanına dokunduğu için çok yönlü bir iletişim kaçınılmaz hale gelmiştir (Liu, 2006: 523-543).

Gök-Türkler yükseliş dönemine girdikleri ilk dönemlerden itibaren, Orta Çin'deki Kuzey Wei⁶ ile temas kurmak istemişler ve ilk resmi manadaki karşılaşma da T'u-men (Bumin) Kağan zamanında gerçekleşmiştir. Bu iki halk özellikle elçilik kanalı kullanarak yoğun ilişkiler sürdürmüşler ve süreç içinde önemli ticari münasebetlerde bulunmuşlardır. T'u-men Kağan ile başlayan yakınlaşma Baimei (Boyla) Kağana kadar giden yaklaşık 200 yıl içerisinde farklı Çin hanedanlıkları ile devam etmiştir. Bu hanedanlıklardan Kuzey Wei, Sui, Ch'i ve T'ang sülaleleri siyasi birlikleri bozulana kadar Gök-Türk Devleti ile temaslarını kesmemişler ve devamlı olarak birbirlerine hediyeler yollayarak münasebetlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Bu hediyeleşme içinde Gök-Türklerin ihtiyaç fazlası olan atlarını Çinli hanedanlara verdikleri ve bu hediyein karşılığında ipek almayı tercih ettikleri kayıtlara giren bilgiler arasındadır. Hatta hediyelerin karşılığı istenen ipeğin sayısının her sene on binlerce olduğu da diğer önemli sayılabilecek bilgiler arasındadır. Bu ticari ilişki elçiler vasıtasıyla sağlanmakta fakat zaman zaman kağanın bizzat bu mübadeleye katıldığı da anlaşılmaktadır. Böyle bir nedenden kaynaklı 545 yılında T'u-men Kağan Çin'in başkentine giderek kendileriyle ticaret yapmak istediklerini söylemiş bir sonraki sene de elçileri vasıtasıyla ülkesinin ürünlerini sunduğu bir heyet göndermiştir (Ögel, 1957: 82-89). Bu ilişkilerin hem savaş hem de barış döneminde bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü tarihi araştırmalar Gök-Türk kağanı ya da birtakım Gök-Türk komutanlarının Çinlilerle yaptıkları savaşlar sonucunda teslim olunması halinde ceza almadıklarını, hatta aileden biri olarak bakılıp hayatları boyunca iyi bir yaşam sürmeleri adına bütün gayretin gösterildiği yönündedir. Hatta 618 yılının Mayıs ayında, Shih-pi Kağan tarafından Çin'e Kutluğ Tegin elçi olarak yollanmıştır. Çin İmparatoru yollanan bu elçiyi çok iyi bir şekilde karşılamış onun adına bir ziyafet ve müzik dinletisi vermiştir. Bu iyi muameleye karşın Çin kaynağından öğrenilenlere göre başkent Ch'ang-an'a gönderilen Gök-Türk elçilerinin Çinli yöneticilere fazlaca kötü tutum sergilemelerine rağmen imparatorun bu elçileri cezalandırmadığı affettiği de kaydedilmiştir (Chang, 1968: 75-77). 620 senesinde Gök-Türkler Çinli Wang Shih ts'ung'a elçi olarak A-shih-na Chieh-to'yu yanında bin kadar atla yollamışlar ve bundan sonra akrabalık kurarak ve ticari ilişkilerde bulunarak ilişkilerini daha da sıklaştırmak istediklerini söylemişlerdir. Gök-Türklerin Çin'e yolladıkları elçiler sadece ticari kaygı ve kan bağı kurma isteklerini belirtmek için yollanmamışlardır. Haziran 619'da Göktürkler Çin'e yolladıkları elçiler aracılığıyla Shih-pi Kağan'ın ve sonraki dönemlerde vefat eden Ch'u-lo Kağan'ın ölüm haberlerini de bildirmişlerdir. Her iki kağanın ölümünün ardından imparator Kao-tsu, Ch'ang-lo-mên isimli bir kapıda üç gün yas tutmuş, hatta saraya gitmemiştir ve ardından yas merasimi düzenlemiştir (Chang, 1968: 26). Çin imparatorunun bu tavrı diplomatik ilişkilerin çok da saygın bir şekilde gerçekleştiğini anlatması

⁵ Çin Devleti ile ilişkiler tarihsel süreçte her dilimde gerçekleştiği için diplomatik ilişki kurma sırasına göre (Kuzey ya da) Batı Wei Devleti, Doğu Wei Devleti, Kuzey Ch'i Devleti, Kuzey Chou Devleti, Sui Devleti ve T'ang Devleti ile ilişkiler yaşanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. (Eberhard, 1987: 160-170).

⁶ T'o-pai 拓跋 boyları tarafından kurulduğu için T'o-pa, Wei Bölgesi'nde kurulduğu için Kuzey Wei 北魏 Devleti olarak da anılan Kuzey Wei Tabgaç Devleti (386-550), hem Eski Çin Tarihi hem de İslamiyet Öncesi Türk Tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Fakat, Türkiye'de bu topluluk ile ilgili akademik çalışmalar oldukça azdır. Bu devlet ile ilgili bilgiler İslamiyetten Önceki Türk Tarihi ile ilgili çalışmalarda kısa yer verilen bölümlerden ibarettir. Türk tarihçilerinin bu alana ilgisiz kalmasının nedenlerinin başında muhtemelen Tabgaç tarihi araştırmalarında, kaynak dili olarak Çince kullanmanın elzem olması gelmektedir. Şu anki bilgiler dahilinde Türk tarihçileri arasında Kuzey Wei Tabgaç Devleti'nin sonradan Çinleşmiş bir Türk devleti olduğu görüşü hakimdir. Dolayısıyla bu durum söz konusu devlet tarihine ön yargılı bir tutumun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Çin kültürü içinde âdeta eriyerek Wei ismini alan Türk asıllı Tabgaçlar'ın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldığı kollarından biridir. Detaylı bilgi için bkz. (Gömeç, 1999: 4-5; Otkan, 1989: 784-786; Gumilev, 2002: 339-340).

açısından önemlidir. İmparatorun saraya gitmemesi bir nevi işe ara vermesi dış ilişkilerde bulunduğu Gök-Türk kağanlarına ne kadar saygı duyduğunu ve onları ne kadar önemseydiğini de göstermektedir.

Ch'u-lo Kağan'ın ölümünden sonra tahta geçen kardeşi (Hsieh-li) İl-Kağan, 623 yılında Çin ile amansız bir mücadeleye girmiş ve bu mücadele devam ederken Çin'e bir elçi yollayarak Çinli bir prensesle evlenmek istediğini bildirmiştir. Elbette bu istek imparator tarafından bir fırsat gibi görülmüş tam da o sırada kuşatmada olan Ma-i şehrinde çıkarılarsa bu teklifin olumlu olarak karşılanabileceğini söylemiştir. Yaşanan bu olay da bize İl-Kağan'ın böylesi bir durumda Çinli bir prenses ile evlenme isteğinin planlı ve kabul edilebilecek noktaya getirildikten sonra bir istek gibi sunulduğunu göstermektedir. Yani İl-Kağan zaten imparatoru köşeye sıkıştırmış olduğu için doğru zamanı kollayan bir siyaset izlemiş ve bu teklifi götüreceği elçiye konuşmayı bu yönde devam ettirmesini, güçlü olan tarafın kendileri olduğunu unutmamasını söylemiş ve birtakım uyarılarda bulunmuştur. Çin'e bu istekle giden elçi kendi üstünlüklerinin farkında olarak ve İl-Kağan'dan aldığı özgüvenle olacak ki isteği hızlı bir şekilde kabul ettirmiştir. Kağan kuşatmayı kaldırmak istese de gelişen farklı durumlar sebebiyle kuşatma kaldırılmamıştır (Chang, 1968: 27-28). Aradan geçen birkaç yıl sonra İl-Kağan, Çin'e bir barış elçisi daha yollamıştır ve elçisine yaptığı bütün baskınların durduracağı bilgisini vermesini söylemiştir. Fakat bu elçiden gönderilen barış mesajları istenilen şekilde olumlu olarak İl-Kağan'a geri dönmemiştir. İl-Kağan istediği barış ortamını sağlamak adına bir yıl kadar daha beklemiş sonrasında Çin'de değişen yönetim ile başa gelen İmparator T'ai-tsung döneminde en güvendiği ve tecrübeli saydığı elçisi Chih-shih Ssü-li'yi⁷ barışı sağlamak adına Çin'e yollamıştır. Dolayısıyla İl-Kağan bir önceki elçinin onun barış düşüncelerini tam olarak ifade edemediğini ya da iyi bir diplomatik dil kullanmadığını düşünmüş olacak ki aradan bir yıl kadar kısa bir süre geçmesine rağmen başka bir elçi Çin'e yollamış ve barış sağlanmıştır. Barışın gerçekleşmesinden hemen sonra İl-Kağan, Çin'in yeni imparatoru T'ai-tsung'a 626 senesinde sağlanan barıştan memnuniyetini göstermek adına aynı elçi aracılığıyla üç bin at ile on bin koyun hediye yollamış fakat bu sefer imparator bu hediyeleri kabul etmemiştir. İl-Kağan'ın çok güvendiği ve sağlam adamlarından olarak telakki ettiği elçisi bu sefer imparatoru ikna edememiştir. Elbette bu hediyelerin kabul ettirilememesinde sadece elçinin işini gereği gibi yapmaması durumu söz konusu değildir. Çünkü imparatorun bu hediyeleri almaması sonradan vezirlerine yaptığı bir açıklama ile kendini göstermiştir. İmparator T'ai-tsung "*Bir kimseden bir şey almak isterseniz, önce kendisine bir şeyler vermek (vermeniz) gerektir*" diyerek bu davranışının bir strateji olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Buradan da yaşanan siyasi bir krizde, anlaşmazlığın ortaya çıkması ya da kabul edilmeyen bir barış çağrısı veya kabul edilmeyen bir hediye v.b. gibi olaylarda durumun sadece yollanan elçinin beceriksizliği ya da diplomatik dili iyi kullanmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Bu olumsuz hadiselerin altında farklı taktik ve stratejiler de yatmaktadır. Bu durumun yanı sıra 617 yılında Çin'in Xian bölgesini 19 defa kuşatan Gök-Türk Devleti'nin elçileri vasıtasıyla çok ağır şartlar ile dolu anlaşma metinlerini Çinlilere gönderdiği ve yollanan elçilerinin isteklerinin Çinliler tarafından kabul edildiği ve anlaşmanın bu şekilde sağlandığı da üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husustur. Bu yaşanan savaşta Çin hükümdarının bizzat giderek Gök-Türk kağanı ile görüşerek barış istediği ve sonrasında çok ağır şartların kağan tarafından hazırlandığı ve Çin hükümdarı tarafından anlaşmanın kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda bize asker ve at bakımından en güçlü olan tarafın sözünün geçtiği ve diplomatik dilin güce ve sayıya göre belirlendiği yorumunu yaptırmaktadır (Xi chun li ve Xin qun lin, 2012: 146-147). 630 senesine gelindiğinde Çin saldırıları iyice artmış ve Gök-Türk Devleti iyice zayıflamış ve güçten düşmüştür. Artık eski üstünlüklerinin olmadığını fark eden İl-Kağan Gök-Türk Devleti'nin hepsinin Çin'e bağlanacağı sözünü vererek çok güvendiği elçisi Chih-shih Ssü-li'yi imparatorun yanına yollamıştır. İmparator vezirlerini toplayarak bu elçiyi oyalamaları gerektiğini söyleyerek Generali Li Ching'i Gök-Türkler'e baskına göndermiştir. Gök-Türkler'in büyük çoğunlukla Çin'e bağlı hale gelmeleri yani Doğu Gök-Türkler'in Çin hâkimiyeti altına girmeleri bu olaydan sonra gerçekleşmiştir.

Gök-Türk Devleti'nin Çin'e teslim olmayan dağılmış haldeki grupları daha sonra liderleri A-shih-na Ku-tu-lı (Kutluğ) ve A-shih-tê Yüan-chên önderliğinde Karakum şehrinde bir araya gelerek Çin'e karşı birleşmişler ve 682 senesinde Gök-Türk Kağanlığı yeniden kurulmuştur. 694 senesinde Kutluk Kağan'ın vefatı üzerine II. Göktürk Devleti'nin ikinci hükümdarı Mo-ch'o (Kapgan Kağan) tahta geçmiş ve birçok topluluk, Gök-Türkler'in hâkimiyeti altına girmiştir. 695 senesine kadar Kapgan Kağan başkanlığında Çin ile birçok mücadeleye giren Gök-Türkler tam anlamıyla barışı sağlayamamışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Kapgan Kağan Çin ile dostluk ilişkileri kurmak için Çin' birçok elçi yollamıştır. O dönemde Çin'in başında olan İmparatoriçe Wu, Kapgan Kağan'a hatırı sayılır derecede ipek yollamış ve kendisine Tso-wei ta-chiang-chün

⁷ DOĞU GÖK-TÜRK KAĞANLIĞINDA AŞİNA (AŞENA, ASENSA, ASİNA) AİLESİNİN MENSUPLARINDAN VE ÇİN TANG HANEDANI'NDA, KORGNERALLİĞE KADAR YÜKSELTİLEN GENERALLERDENDİR. ŞİPİ KAĞAN'IN OĞULLARINDAN OLUP "TULİ KAĞAN" (KÜÇÜK KAĞAN) UNVANINI KULLANAN AŞİNA SHİHPOPI'NİN KARDEŞİDİR. TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE, İLK KEZ NİHAL ATSIZ TARAFINDAN KULLANILAN KÜRŞAD ADIYLA BİLİNMEKTEDİR. DAHA FAZLA BİLGİ İÇİN BKZ. (CHIU T'ANG-SHU, 2020: 10-25).

“Sol Muhafızları Büyük Generalliği” rütbesini vererek oluşan bu ılımlı havadan duyduğu memnuniyeti bildirmiştir. Bu gelişen dostluk ortamında Kitanlar’ın reisi olan Li Chin-chung’un⁸ 696 senesinde Çin’e karşı isyanı üzerine dara düşen imparatoriçeye Kapgan Kağan yardım teklifinde bulunmuş ve karşılığında Sarı Nehir’in batı kıyılarında Çin egemenliğinde yaşayan Türk boylarının serbest kalmasını ve kızının Çinli bir prens ile evlenmesini istediğini elçileri aracılığıyla bildirmiştir. Kapgan Kağan akrabalık kurarak isteklerini daha hızlı bir şekilde gerçekleştirmek ve sadece Sarı Nehir kıyılarındaki Türk boyları ile isteklerinin sınırlı kalmayacağını göstermektedir. Ve nitekim sonraki süreçte isteklerini bir bir sıralamış fakat Çin tarafından kendisine olumlu bir cevap gelmediği anlaşılmaktadır. Çünkü evlilik istediğinden iki yıl sonra yolladığı bir elçi ile tekrar evlilik konusunu gündeme getirmesini istemiştir. İstekleri ardada reddedilen kağan bu duruma oldukça sinirlenmiş hatta kendisine tekliflerin kabul görmediğini söyleyen Çin elçisine hakaret edip tutuklatmıştır (Chang, 1968: 175-180). O dönemde devlet yönetiminde önemi bir isim olmaya aday olan Tonyukuk elçinin serbest kalması gerektiğini ve diplomatik ilişkilerin devamlılığının sağlanmasının ancak bu şekilde olabileceğini söyleyerek kağanı ikna etmiş ve elçi serbest bırakılmıştır.

Gök-Türk Devleti tahtına Kapgan Kağan’dan sonra oturan Bilge Kağan saray nazırı olan Tonyukuk’u daha etkin bir mertebeye getirerek dış ilişkiler konusunda kendisinden istifade etmek istediğini bildirmiştir. 718 senesinde Çin’e barış teklifinde bulunmak adına bir elçi yollamış olan Bilge Kağan bu istediğin kabul edildiğini duyunca oldukça memnun olmuştur. Fakat bu barış söylemleri yapay bir gündem oluşturmaktan başka bir şey değildir. Her iki taraf da aslında biraz zaman kazanmak adına barış konusunda birleşmişlerdir. 721 yılında Bilge Kağan’ın Çin imparatoruna yazdığı bir mektup da “oğulun atasını saydığı gibi göğün oğluna saygı göstereceğini” yazınca, imparator düşmanlık ya da dostluk kurma noktasında kağana karar vermesi gerektiğini söylemiş eğer seçimini düşmanlıktan yana kullanırsa artık elçi göndermemesi gerektiğini de eklemiştir (Chang, 1968. 180-185). Bu durumda bize bazen devletin başında olan kişilerin diplomatik yazışmalarındaki yanlış anlaşılmanın büyük sorunlara sebebiyet verebileceğine hatta bu yanlış anlaşılmanın giderilmesi adına bile elçinin istenmediğini göstermektedir.

Gök-Türkler Bizans ile de elçilik kanalı kullanarak diplomatik ilişki kurma yoluna gitmiştir. En eski elçiler yoluyla yapılan görüşmeler 558 yılına tarihlendirilmekte ve yollanan ilk elçiye iki tane önemli görev verildiği anlatılmaktadır. Görevlerden ilki Bizans ile ilişkilerin neden kurulmasını istediklerini ve amaçlarının ne olduğunu ortaya koymak; ikinci görev de ise Gök-Türklerin düşmanı olan Avarlar hakkında Bizans’a onları kötüleyici propaganda yapmak. Bu görevlerden anlaşılacağı üzere elçilerden bir nevi casusluk, karalama gibi durumlara da girmeleri istenmekte ve bu vaziyet siyasetin bir parçası olarak kabul edilmekteydi. İç siyasetin dışında dış ilişkilerde de yürütülen siyasette de büyük bir çekişmenin olduğu ve üstünlük sağlamak adına her yolun seçildiği anlaşılmaktadır (İzgi, 204: 95-101).

Gök-Türkler ipek ticaretinin güzergahı olan Güney İpek Yolu’ndaki ticaretlerini Sogd kervanları üzerinden yapmakta idi. Sogdlarda İpek Yolu’nu ellerinde tutmak adına Sasanilerle ilişki kurmaya çalışmış ve fakat bu talep Sasaniler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Hatta 568 yılında Güney İpek Yolu Sasaniler tarafından geçişe kapatılmıştır. Burada Sasanilerin olumsuz tavırları kendi ipeklerini Çin rekabetinden korumak istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu durumdan hem Çin’den vergi olarak ipek alan Gök-Türkler hem de fazla ipeğin ihraç edildiği Bizanslar zarar görmekteydi (Mori, 1983: 339-347). Sogdlu tüccarlar bu yaşanan olaylar karşısında Bizans ile doğrudan ticaret yapmanın daha iyi olacağını düşünerek Gök-Türk Kağanı İstemi’den Bizans’a bir elçi yollamasını istemişlerdir. İstemi Yabgu 569 senesinde ipekli kumaşlar ve bir mektup ile Konstantinopolis’e Sogdlu bir prens ve Türk elçileri yollamıştır. Bizans’a giden elçi heyeti çok iyi bir şekilde karşılanmış hatta elçilerin bir anlaşma yapılması halinde ticari gelecekleri ile ilgili yaptıkları iyi açıklamalardan kısa bir süre sonra istenilen anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türk tüccarlarının İstanbul’da bir ticaret merkezi kurmaları izni verilmiş ve Sasaniler karşı bir ittifak yapılması kararı alınmıştır. Bu anlaşma metnini Gök-Türk kağanının onayına götüren elçi heyetinin yanına, doğu şehirleri valisi Zemarque de Cilicie başkanlığında Bizans’ta kendi ekibini kurarak bu elçilik heyetini Türk heyeti ile Gök-

⁸ Çin kaynaklarından 《新唐书, 北狄传》(“Tang İmparatorluğunun Yeni Tarihi, Kuzey Türkler Monografisi”)’e göre, Tunguslardan neş’et eden ve uzun bir zaman Siyanpi Dağlarının eteklerinde yaşamış olduklarından Siyanpi adı verilen bir kavmin Yü-wen (宇文) adlı boyundan türeyen bir kavim, Şimali Wei (北魏) döneminde Liao-he vadisine göç ettikten sonra “Kitan” (契丹) adını almıştı. 1 Kavmi bir isim olarak 389’dan sonra ortaya çıkan “Kitan” adının anlamı hakkında çeşitli görüşler vardır. Kimi araştırmacılar bu adın anlamını Liao-he nehrine bağlamaktadır. Onlara göre, Kitanlar otun ve suyun bol olduğu Liao-he vadisinde yaşamını sürdürdüğünden, onlara “otu ve suyu bol bir bölge” anlamında gelen “Kitan” adı verilmişti. Kimi araştırmacılar, Kitan adını Xi-Dong (奚东) anlamında açıklamaktadır, yani “Xi (Komuk) kavminin doğu tarafı” anlamını vermektedir. 《金书》 (“Çin Devleti Tarihi”)’da “Liao memleketinde ad olarak saf demir anlamında gelen Bing-tie (钹铁) sözü tercih edilmişti, onlar sert demir elde eder” şeklinde bir tabir geçmektedir. Anlaşıyor ki, Kitan diline ait olan “Kitan” sözcüğü ile Çince geçiş Liao (辽) tabiri hep “saf demir” anlamında gelir. Bu yüzden, bilim adamlarının çoğu “Kitan” adını “saf demir” veya “hancer” anlamında yorumlamaktadırlar. 2 389’da Şimali Wei devletinin, 479’da Avarların baskılarına uğrayan Kitanlar, sekiz kabileden müteşekkil olan ve beyaz atı totem olarak kabul eden bir kavimler federasyonunu oluşturmuşlardı. 3 Bu tür kavim statüsünü asırlarca muhafaza eden Kitanlar, Mukan Kağan döneminde (553-572) Göktürklerin hakimiyeti altına girmiş ve “ırkin” unvanı verilen bir reis tarafından idare edilmişti. 4 Göktürklerin fetret döneminde Kitanlar Tang imparatorluğuna bağlanmış ise de zaman zaman baş kaldırmış oluyordular. Kapağan kağan döneminde (691-716) yeniden Göktürlere tabi olan bu kavim, 765’ten sonra Uyurların hakimiyeti altında bulunmuştu. Daha fazla bilgi için bkz. (Wen-lian, 1999: 1-45).

Türk ülkesine göndermiştir. Böylesi büyük ticaret anlaşmalarının elçiler aracılığıyla yapılması ve sadece devlet yöneticilerine onaya götürülmesi yollanan elçi heyetine duyulan güveni ve saygıyı da göstermektedir. Zemarque de Cilicie önderliğindeki heyet ülkesine yeni bir Türk elçi heyeti ile geri dönmüş ve Bizans'tan Sasanilere karşı Gök-Türkler ile mücadele edilmesini istediklerini haberini getirmiştir. Bu istek makul bir istek olarak algılanmış her iki taraf için kalıcı bir dostluğun temelleri atılmıştır. Fakat Zemarque de Cilicie'in Türkleri ziyaretinden birkaç yıl sonra tekrar Bizans'a Sasanilere karşı birlikte hareket edilmesi gerekliliğinin her iki devlete fayda sağlayacağını anlatan bir elçi heyeti daha yollanmıştır. Kaynaklardan öğrenildiğine göre bu heyet bu sefer Bizans'ı İran'a karşı savaş açmaya ikna etmiştir. Dolayısıyla bu ittifak anlaşması adına yollanan ilk elçilik heyetinden sonra oluşan dostluğun hemen arkasından istenilen müttefiklik gerçekleşmemiştir, ikinci kez sunulan istek sonrası bu birleşme oluşmuş ve birlikte Sasanilere karşı savaş açma kararı alınmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2009: 11-25). O zaman diplomatik anlamda her olumlu atmosferden sonra birçok isteğin hemen kabul edilmediği, devletlerin birbirlerini, oluşan dostluğun kalıcı olup olmadığı konusunda ufak bir imtihana tuttıkları söylenebilir. Ya da ilk yollanan elçilik heyeti, Gök-Türk Devleti'nin talepleri tam olarak Bizans'a aktaramamış veya Bizans Devleti'ni ikna edememiştir. Genellikle elçiler aracılığıyla taleplerin olumlu olarak karşılanmaması sonrası elçilik heyetinin değiştirildiği yine önemli detaylardan biridir.

Gök-Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından sonra o dönemde Eftalit (Ak Hun) ve Juan-Juanların hakimiyetinde olan Türkistan ipek ticareti Gök-Türklerin ve Sasanilerin eline geçmişti. Bu sahada egemenlik oluşturan Gök-Türk ve Sasaniler aralarındaki toprak taksimatında birtakım anlaşmazlıklara düştükleri anlaşılmaktadır. Özellikle en çok payı alan Sasanilerin daha fazla toprak alma istekleri ve hatta Sasani hükümdarı Anûşirvan'ın Akdeniz limanlarını tekeline almak istemesi ve Bizans'a verilen fazla ipeğin ihracatını durdurmaya yönelik hareketleri Gök-Türkler tarafından hoş karşılanmamış ve yönetimde bulunan İstemi Yabgu durumu anlamak ve çözmek adına bir elçilik heyetini Sasanilere yollamıştır. Fakat yollanan elçiler öldürülmüş ve bu olayın ardından iki devlet arasında siyasi bir kriz başlamıştır. Fakat Türklerin Çin'den vergi olarak ellerine geçen ipeğin fazlasını Bizans'a ulaştırmaları gerekiyordu ve bunun içinde Sasanilerle bir anlaşma yapmak şarttı. Bu yüzden Gök-Türk Devleti bu anlaşmayı gerçekleştirmek üzere Sogdlu⁹ Maniakh'ı önemli unvanlarla ipeğin ticaretinin hangi yollar üzerinden yapılması gerektiğini konuşması adına İran şahı Anûşirvan'ın yanına göndermiştir (Mori, 1983: 345-352). Bunun üzerine Maniakh anlaşmaya Sasanileri de mutlu edecek maddeler yazmış fakat anlaşma tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Hatta ipeğin satın alınıp batı bölgesine ihraç edilmesi teklif edilmiş, Sasaniler Bizans'ın daha sonraki dönemde güçleneceği endişesini taşıdığı için hiçbir şekilde ılımlı bir tavır takınmadan anlaşmayı reddetmişlerdir. Bu durum İstemi Yabgu'ya bildirilmiş, bunun üzerine kağan sadece Türklerden oluşan bir elçi heyeti yollasa da olumlu bir sonuç alınamamıştır. Anlaşmanın yapılamamasının yanı sıra yollanan elçi heyetinden birkaç kişi öldürülmüş bunun üzerine de İran ile büyük bir düşmanlık dönemi başlamıştır (Mori, 1983: 341-348). Buradaki düşmanlığın sebebi anlaşma maddelerinin kabul edilerek anlaşmanın yapılamaması değildir. Mesele yollanan elçilik heyetinin öldürülmesi ve bu durumun uluslararası siyasette kabul edilemez bir suç olarak kabul edilmesiydi. İstemi Kağan yaşanan bu olayın ardından Sasanilerle büyük bir silahlı mücadeleye girişmiş, ekonomik kazancın daha fazla olması isteği üzerine başlanan görüşmeler bir anda yollanan elçilerin öldürülmesi ile büyük bir savaşa dönüşmüştür.

Yollanan elçilerin öldürülmesi meselesi Gök-Türk ve Avarlar arasındaki diplomatik münasebetlerde de yaşanmıştır. Bumin Kağan'ın egemenlik sahasını genişletip Juan-Juan hükümdarı Anagay'dan kızını kendisine vermesi için yolladığı ilk elçi ile başlayan diplomatik görüşmeler bu teklifin reddedilmesi ve Anagay'ın bu isteğe çok sinirlenerek "*Kendini benimle eş mi tutuyorsun*" diyerek Bumin Kağan'a hakaret etmesi ile devam etmiştir. Bu hakaretler üzerine Bumin Kağan'da Juan-Juan elçisini öldürtmüş gücünü Anagay'a ispatlamak istercesine Çin'e elçi yollayarak onlardan evlenmek adına kız istemiştir. Bumin Kağan'ın bu isteği Çin tarafından kabul edilince aralarında gelişen akrabalık ve dostluk daha sonra Gök-Türlere yenilen Juan-juanların Çin'e iltica etme isteklerinin de kabul edilmemesine yol açmıştır. Burada konu yine Bumin Kağan'ın istediğinin karşılanmaması değildir devamı niteliğinde gelen hakaretler Bumin Kağan'ı elçiyi öldürmeye kadar itmiştir. Bir yöneticiye hakaretin karşılığı niteliğinde olan yollanan elçinin öldürülmesi oldukça ilginçtir. Oldukça benzer bir olay Gök-Türk Devleti ile Moğollar arasında gerçekleşmiştir. Yabgu Tuman Oğuzlar'ın

⁹ Soğdluların anavatanı, elbette, Maveraünnehir, yani Sogdiana ülkesi—dir. Bu bölgede bilindiği gibi, Semerkand, Buhara, Kişş, Taşkent gibi çok sayıda vaha devletleri bulunmaktaydı. Vaha tarımcıları genellikle, yararlandıkları su miktarı sınırlı olduğu için, örneğin sulama kanalları yaparak önlemler alsalar bile, tarım alanlarını belli ölçüler dışında genişletememekteydiler. Bu nedenle, tarım—dan taşan nüfusun çıkış yolunu zanaat ve ticaret faaliyetlerinde aramak zorunda kalmışlardır. "Ancak bu bölgenin coğrafi konumunun Soğdluların ticaret faaliyetlerinde son derece yararlı bir rol oynadığı düşünülmektedir." diyen Japon tarihçisi Prof. Akira Haneda, bunu; "(Sogdiana'nın), Chang Ch'ien'in Orta-asya seyahati vesilesiyle açılan ve "İpek Yolu" denen, Çin de Batı Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Doğu-Batı kervan ticareti yolunun stratejik bir yerinde bulunmakla kalmayıp, güneyde Hindistan'a ulaşan, kuzeyde Kuzey Asya'nın steplerine bağlanan, güney ve kuzeyi birbirine bağlayan ulaşım açısından da stratejik bir yere sahip olmasıyla" açıklamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. (Mori, 1983: 339-345).

ayaklanması üzerine Moğol hükümdarı ile görüşerek ayaklanmanın bastırılması konusunda yardımcı olabileceğini bildirmiştir. Bu teklifin ardından Moğol hükümdarına elçisini yollayarak kızı ile de evlenmek istediğini ve oluşacak bu akrabalığın her iki tarafa da fayda sağlayacağını elçisinden söylemesini istemiştir. Tuman bu evliliğin gerçekleşmesi durumunda çok güçlü olup iktidarda hak sahibi olmayı hedeflerken Moğol hükümdarı Tuman'ın bu teklifinin asla gerçekleşmeyeceğini ve bu cüreti kendinde nasıl bulduğunu söyleyerek Tuman'ı küçük düşürecek sözler sarfetmiştir. Moğol hükümdarı bununla kalmamış aynı zamanda elçiyi öldürmüştür ve siyasi bir krizin doğmasına sebep olmuştur. Tuman ivedilikle kendine yeni bir müttefik bulma yoluna giderek Moğol hükümdarına yollanmış olduğu elçinin öldürülmesi ve hakaret dolu sözlerin intikamını almaya yemin etmiştir. Bunun üzerine Batı Tabgaçlara elçi yollayarak Moğollara karşı birleşme teklifinde bulunduğunu aynı zamanda kendilerinden evlenmek için bir kız istediğini bildirmiştir (Türükoğlu, 1980: 170-190). Batı Tabgaçlar o dönemde siyasi bir yalnızlık içerisinde olduklarından dolayı kendilerine zaten bir müttefik aramaktaydılar, önlerine gelen bu teklifi hiç düşünmeden kabul ederek akrabalık bağı kurmaktan da memnun olacaklarını bildirmişlerdir. Aynı zamanda yollanan elçiye duydukları memnuniyeti anlatmak adına küçük bir ziyafet verip birtakım hediyelerle elçiyi ülkesine geri yollamışlardır.

SONUÇ

Şu an elimizde olan en eski tarihi kaynaklara göre Gök-Türk Devleti'nin birçok devletle siyasi ve elçilik ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. Gök-Türk devletinin teşkilatlı şekilde kurulmadan önceki dönemden, devlet aşamasına geçtiği zamana ve yıkılışına kadar yani var olduğu tarihin her safhasında elçileri vasıtasıyla dış ilişkilerini korumaya ve sürdürmeye çalıştığını görmekteyiz. Elçiler vasıtasıyla başlayan ilk temaslarda dostluk ve iyi niyet ön plana alınırken daha sonraki zamanlarda bu dostluğun daha da pekişmesi için karşılıklı hediyelerin yollandığı anlaşılmaktadır. Karşılıklı yollanan bu hediyelerin oldukça gösterişli, pahalı ve nadide hediyeler olması dikkat çekicidir. Gök-Türk Devleti'nin dostluğun ama özellikle barışın sağlanması adına evlilik yoluyla akrabalık kurmak adına elçilerini çok defa farklı devletlere hediyelerle beraber yolladığı da bilinmektedir. Akrabalık yolu ile sadece var olan barışın korunması değil, anlaşmazlık veya mücadele içinde bulunan devletlerle barış yapmak da hedeflenmiştir. Gök-Türk Devleti ve Türkistan coğrafyasında bulunan bütün Türk devletleri İpek Yolu ticaretini baskın bir güç olarak ellerinde bulundurmak istemişlerdir. Bu istek Gök-Türkleri başta Çin olmak üzere İpek Yolu üzerinde bulunan Juan-Juanlarla, Sasanilerle, Akhunlarla ve Bizans ile yoğun diplomatik ilişkiler içerisinde olmaya itmiştir. Gök-Türkler'in oluşturdukları ittifakları sadece siyasi yalnızlıktan kurtulmak için değil aynı zamanda siyasi müttefikler kazanıp diğer düşmanlarına karşı sayıca ve silah bakımından üstün olmak adına da yaptıkları anlaşılmaktadır. Kurulmaya çalışan bu birlikteliklerde diplomatik birçok hediyein oldukça değerli madenden, çok sayıda attan ve tonlarca ipek kumaştan oluşması, diplomatik görüşme içerisinde olan devletlerin de ticaretle uğraştığını ve ekonomik olarak zengin olduklarını göstermektedir. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan bu güçler yapılan ittifaklar ile de ticaret yollarının güvenliğini sağlayarak buradaki hakimiyetlerini de güçlendirmeye çalıştıkları ve bunun içinde diplomasiyi en iyi ve en etkili şekilde kullanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dönemin ve bölgenin en zengin ve güçlü devletleri arasında farklı sebeplerden kaynaklı elçilerin sıklıkla bir ülkeden başka bir ülkeye gittikleri hatta zamanlarının birçoğunun yolda geçtiği bile söylenebilir.

Gök-Türk Devleti'nin diğer devletlere yolladığı elçilerin seçiminde; muhatap olunacak devletin gücüne, oluşturduğu egemenlik sahasına ve elbette görüşülecek konunun önemine ve mahiyetine göre seçimler yapıldığı görülmektedir. Örneğin; ticari konuların yoğunlukta olduğu durumlarda, ticaretin ekonomik hayattaki yerini, önemi çok daha iyi algılamış ve ticaret konusunda yetkinlikleri ile bilinen Sogdların uluslararası ilişkiler konusunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa ipek ticaret yolunu ilgilendiren meselelerin halledilmesinde görüşmelere özellikle Sogdlu elçilerin seçildiği, siyasi anlaşmazlıkları çözmek için de Aşina ailesine bağlı olan elçilere öncelik tanındığı dikkat çekici bir hadisedir. Gök-Türk Devleti'ne yollanan elçilerin cezalandırılması meselesinde ağır cezalardan kaçındıkları anlaşılmakta fakat diplomatik ilişki içerisinde buldukları devletin bu konuda Gök-Türk Devleti kadar hassas olmadıkları yine kayıtlardan bugüne aktarılan bilgilerdendir. Hatta Gök-Türk Devleti'nden giden elçilerin öldürülmesi halinde büyük siyasi krizlerin çıktığı hatta devletler arasında savaşların yaşandığı tarihi kayıtlardan bilinmektedir. Böyle bir olay karşısında Gök-Türk Devleti'nin ivedilikle başka bir müttefik arayışına girip evlilik yoluyla akrabalık kurma gibi bir taktik ve strateji içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Yollanan elçiler yoluyla herhangi bir konuda olumsuz cevap aldıklarında da daha tecrübeli ve güvendikleri elçilerin bir kez daha aynı mevzuyu aktarmak adına tekrar muhatap olunan devlete yolladıkları ve ısrarcı ve pes etmeyen bir tavır takındıkları da söylenebilir. Gök-Türkler'in konar-göçer bir topluluk olmalarına yani yerleşik bir hayat sürmemelerine karşın, bürokrasiden anladıkları, diplomasi alanında kendilerini gerçekleştirmiş oldukları ve çağdaş oldukları devlet ve topluluklarla gerçekçi ilişkiler kurarak hem siyasal hem de ekonomik anlamda iyi ilişkiler kurdukları yorumu yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Ahmetbeypoğlu, A. (2009). “Bizans Tarihçisi Menandros’un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler”, Tarih Dergisi, S. 50, s. 11-25.
2. Aksoy, B. (2014). “İpek Yolu Ticareti, İpek Yolunda Türk Kültür Mirası”. (Ed. Fahri Atasoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
3. Chang, J. (1968). T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Belgeler (618-745), Doktora Çalışması, Taipei.
4. Chiu T’ang-Shu (2020). Çin Kaynaklarında Türkler -Eski T’ang Tarihi (Çev.: İ. Togan, G. Kara, C. Baysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
5. Chavannes, E. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri (Çev.: M. Koç), Selenge Yayınları, İstanbul.
6. Cohen, R. & Westbrook, R. (Ed.) (2000). Amarna diplomacy: The beginnings of international relations, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
7. Eberhard, W. (1987). Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
8. Ergin, M. (1978). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
9. Gömeç, S. (1999). Kök Türk Tarihi, Düzeltilmiş 2.baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
10. Gömeç, S. Y. (2016). Kök Türk Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara.
11. Grousset, R. (2014). Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz-Han-Timur (Çev.: M.R. Uzman), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
12. Gumilev, L. N. (2002). Hunlar (Çev. :D.Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
13. Gumilev, L. N. (2011). Eski Türkler (Çev.: D. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
14. İzgi, Ö. (2014). “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticarî Münasebetler”, Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları, Haz. Erkin Ekrem-Serhat Küçük, TTK Yayınları, Ankara, s. 95-114.
15. Jellinek, G. (1911). L’ Etat moderne et son droit. C. I, Traduction française par Georges Fardis, V. Giard&Briere, Paris.
16. Kafesoğlu, İ. (1993). Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
17. Kubarev, G. V. (2005). Kultura Drevnih Tyurok Altaya, Novosibirisk.
18. Liu, M. (2006). Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri. (Çev.: E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu), Selenge Yayınları, İstanbul.
19. Mangaltepe, İ. (2009). Bizans Kaynaklarında Türkler, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
20. Mertz, B. (2007). Temples, Tombs, and Hieroglyphs: A Popular History of Ancient Egypt. Harper Collins e-book.
21. Mori, M. (1983). “Soğduların Orta-Asya’daki Faaaliyetleri”, Belleten, 47 (185), s. 339-352.
22. Onat, A. (1987). “Han Döneminde Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö.206-M.S.220)”, Belleten, Türk Tarih Kurumu, LI, S. 200, s. 611-624.
23. Onat, A. (1990). “Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler”, Belleten, Türk Tarih Kurumu, LIV, S. 211, s. 913-920.
24. Otkan, P. (1989). “IV. Yüzyılda Kuzey Çin’deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu”, Erdem, 5(5), s. 773-784.
25. Ögel, B. (1957). Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
26. Ögel, B. (1991). Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
27. Sinor, D. (2017). “[Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı”. (Ed. D. Sinor), Erken İç Asya Tarihi, ss. 383-424, İletişim Yayınları, İstanbul.
28. Stevens, A. (2015). “The Archaeology of Amarna”, Oxford Handbooks Online, Online Publication Date: Mar 2015, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199935413.01.31: 1-18.

- 29.Su, C. L ve Xin, Q. L. (2012). Those Historical Things. Shen Yuluo Yanjiang Mountain Drunkenness, Xin Chao Publishing House, Pekin.
- 30.Taşagıl, A. (1996). Gök Türkler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- 31.Taşagıl, A. (2014). Gök-Türkler I-II-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- 32.Thomsen, V. L.P. (1896). Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées. Helsingfors.
- 33.Türükoğlu, G. (1980). "Türk Bengü Taşları Üzerine İncelemeler: V Bengü Taşlarda Geçen Budun Adları Tabğaç Budunu III", Türk Kültürü, S. 209-210, Y.XVIII, TKAE, İstanbul, s.170-190.
- 34.Wen-lian, F. (1999). Zhong-Guo Omumi Tarihi, C. 6, Şincang Halk Neşriyatı, Ürümqi.